

Waarom de Tilburgse wollenstoffenindustrie uniformen en dekens produceerde voor het naziregime

Frank de Jong

Vanaf het begin van de negentiende eeuw leverden Tilburgse textielbedrijven militaire goederen zoals uniformlaken en dekens aan de oorlogsindustrie. In de Tweede Wereldoorlog gingen de fabrikanten een stap verder. Ze deden wat ze altijd al deden, maar met één belangrijk verschil. In plaats van aan het eigen Ministerie of aan derde landen te leveren, gingen de producten nu naar de bezetter van hun eigen land. Hier gaan we na welke opties eigenaars van wollenstoffenfabrieken in Tilburg hadden. De Duitsers kregen het voor het zeggen. Voeren ze hun eigen koers of gingen ze mee in de plannen van de bezetter? Stonden ze stevig in hun schoenen of bogen ze mee? Aan de hand van de dossiers die na de oorlog in het kader van de bijzondere rechtspleging werden opgesteld over een zestal Tilburgse textielfabrikanten, proberen we inzicht te krijgen in hun handelen en motieven.

De man die het handelen van de Tilburgse fabrikanten in de Tweede Wereldoorlog van een formeel vernis voorzag, was de jurist Barend J.M. van Spaendonck (1896-1967), directeur van het in 1939 opgerichte landelijke Rijksbureau van Wol en Lompen. Al voor de oorlog vervulde hij tal van spilfuncties in het Tilburgse en Noord-Brabantse bedrijfsleven.¹ Zo was hij tussen 1919 en 1962 secretaris van de Rooms-Katholieke Werkgeversvereniging in het bisdom 's-Hertogenbosch en van 1922 tot 1962 secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in Tilburg. Als directeur van het Rijksbureau was hij de verbindingspersoon tussen de textielindustrie en de Duitse bezetter.

¹ Van Spaendonck, *In de wol geverfd*; 'Barend Joseph Maria van Spaendonck' op wikimiddenbrabant.nl/Barend_Joseph_Maria_van_Spaendonck (geraadpleegd 22 mei 2023).

Jurist Barend J.M. van Spaendonck (1896-1967), directeur van het Rijksbureau van Wol en Lompen (Col. Floor van Spaendonck).

Relatie met de bezetter

De Duitsers stelden zich zeker in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog relatief vriendelijk op tegenover een groot deel van de bevolking. Niet-Joodse Nederlanders hadden geen reden om te vrezen of vluchten. Er was geen direct gevaar voor het eigen leven en, op een verdwaalde bom na, ook niet voor de eigen fabriek. De bezetter probeerde Nederland onderdeel te maken van het Duitse Rijk en was niet uit op plundering. Toch bleek dit niet per se uit de eisen die de Duitsers aan de textielfabrikanten stelden. In het begin vorderden ze een aanzienlijk deel van de aanwezige voorraden wol en garens voor export naar Duitsland. Ook bepaalden ze dat de fabrikanten een groot deel van hun productiecapaciteit moesten inzetten voor de *Wehrmacht* en hiermee voor het voeren van hun veroveringsoorlog. Zo is het niet ondenkbaar dat de Duitse soldaten tijdens de slag om Stalingrad rondliepen in wollen uniformen van bijvoorbeeld Gebr. Diepen en sliepen onder dekens van AaBe.

Veel druk was niet altijd nodig om de Tilburgse textielfabrieken tot levering aan te zetten. Op 2 oktober 1940 bezocht Hans Fischböck (1895-1967), *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, de Noord-Brabantse industrie. Hij werd in de AaBe-fabrieken in Tilburg gastvrij ontvangen door directeur Dolf van den Bergh

Personeel en directie van de AaBe-fabriek (NL-TbRAT, fotonr. 604079).

(1879-1956). Ook bezocht Fischböck de metaalindustrie, een schoenenfabriek en een tabaksfabrikant, waardoor wel duidelijk werd naar welke goederen de interesse van de bezetter uitging.

Meegaande houding

Na de oorlog werd de meegaande houding van de Tilburgse wollenstoffenfabrikanten met rationele argumenten goedgepraat, ook door henzelf. Toen Van Spaendonck tijdens de oorlog vroeg of ze voor de Duitsers wilden produceren, zei iedereen daar ja op, met als belangrijkste argument dat de Nederlandse directeur-generaal van het Ministerie van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Hans M. Hirschfeld (1899-1961), deze lijn steunde.² Die vond dat Nederlandse ondernemers mochten samenwerken met de Duitsers zolang de Nederlandse belangen hiermee meer waren gediend dan de Duitse. Door de Duitsers te vriend te houden dachten de fabrikanten bovendien meer voor elkaar te kunnen krijgen.

² 'Dr. H.M. Hirschfeld' op www.parlement.com (geraadpleegd 16 juli 2024).

Toen de Tilburgse fabrikant Huub van Dooren (1896-1948) in oktober 1940 met onder anderen Hein Enneking (1895-1981) meedeed aan een jachtpartij in Mierlo, ontmoette hij daar Heinrich Kütke (1897-?), chef van de *Sicherheitsdienst* (SD) in 's-Hertogenbosch. Van Dooren hoorde dat Kütke een belangrijke stem had in het al dan niet fusilleren van mensen en Van Dooren dacht dat het geen kwaad kon de banden met hem aan te halen. De textielfabrikanten Hein Enneking, Huub van Dooren en Jos Wouters (1887-1967) joegen in 1941 en 1942 op landgoed Wellenseind in Lage Mierde nog één keer met Kütke en tweemaal met Franz Wolk (1894-?), die majoor was van de *Ordnungspolizei* of *Grüne Polizei*. Ook Barend van Spaendonck bleef gewoon op zijn post als directeur van het Rijksbureau voor Wol en Lompen zitten en steunde Hirschfeld en het beleid van de Duitse bezetter.

Alternatieven?

Was een ander scenario mogelijk geweest? Zou het mogelijk zijn geweest om alle fabrieken stil te leggen en met een massale opstand van bestuurders, fabrikanten en textielarbeiders de Duitsers te frustreren? Dit lijkt niet serieus op tafel te hebben gelegen. Angst voor represailles en verlies van bezittingen speelden natuurlijk een rol. Waarschijnlijk werd grootschalig verzet als onrealistisch en onverstandig gezien. In het begin van de oorlog was ook niet duidelijk wie als overwinnaar uit de bus zou komen. Het kon economisch slim zijn om een goede positie te verwerven bij de Duitsers. Fabrikanten die een kritische opmerking plaatsten op dit van hogerhand opgelegde programma, werden onder druk gezet door de *Rüstungsinspektion*, die *Wehrmacht*-orders moest onderbrengen bij de industrie. Dit gebeurde niet met fysiek geweld maar met intimidatie. Het was niet gemakkelijk daar nee tegen te zeggen. Zelfs niet voor een eigengereide fabrikant als Frits van den Bergh (1877-1951), directeur van de Beka, die deze intimidatie ook eens ondervond en normaal gesproken een woordenstrijd niet uit de weg ging. Hij zwichtte, net als andere fabrikanten.

Zoveel mogelijk produceren

In enkele naoorlogse analyses wordt uitgelegd hoe het systeem werkte, maar zodra we hierin eigenlijk een moreel oordeel verwachten, volgen vooral argumenten die in het voordeel van de Nederlandse betrokkenen spreken.³ Gesteld wordt dat het draaiend houden van de fabrieken betekende dat de arbeiders in Nederland konden

3 De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden. Deel 7*, 111-124.

blijven en niet voor de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland hoefden te gaan. En dat het beleid zich vooral richtte op het zoveel mogelijk produceren voor de Nederlandse markt. Ook zouden de fabrikanten het uitvoeren van de orders die bestemd waren voor export naar Duitsland, vertraagd hebben.

Maar in de oordeelsvorming blijft buiten beschouwing dat er volop geproduceerd werd voor het Duitse militaire apparaat. In de eerste tweeënhalf jaar van de bezetting leverde de wollenstoffenindustrie aan de *Wehrmacht* 13 miljoen meter uniformlaken met een geschatte waarde van 60 miljoen gulden, 3 miljoen wollen dekens, 2,5 miljoen wollen sokken, 1,5 miljoen wollen vesten en 75.000 meter vlaggendoek. Door deze leveringen kon Duitsland beter toegerust oorlog voeren en behaalden veel fabrieken ondanks de oorlog grote winsten. De productie voor de consument bedroeg tijdens de oorlog minder dan een vijfde van de vooroorlogse productie. De eenzijdige beeldvorming na de oorlog is mede het gevolg van het feit dat de evaluaties niet onafhankelijk tot stand kwamen. Ze werden geschreven of gefinancierd door direct betrokkenen. Ook was er sprake van vergoelijking: na de oorlog had de wederopbouw van Nederland immers voorrang.

Zwarte handel

Bij onverplichte, vaak 'zwarte' leveringen aan Duitse organisaties lag het morele aspect net iets anders. Hierbij was er geen sprake van druk, want ze gebeurden op vrijwillige basis. Hier keerden Van Spaendonck en het Militair Gezag, dat na de oorlog voor de zuivering van economische collaborateurs moest zorgen, zich tegen de fabrikanten. Van Spaendonck gebruikte een opvallend argument: deze vrijwillige handel was slecht omdat die goederen aan Nederland onttrok. Hij vergat hierbij dat hij zelf had meegewerkt aan grootschalige leveringen van de textielindustrie aan de Duitse oorlogsmachine.

De zwarte handel tijdens de oorlog had een omvang van naar schatting honderd miljoen Duitse rijksmark en was derhalve bijna net zo groot als de legale handel. Hoewel de zwarte handel meestal via tussenpersonen verliep, was het Nederlandse eindstation veelal het in Amsterdam gevestigde Duitse inkoopbureau Union & Co, dat de goederen doorleverde aan Duitsland. Door de hoge prijzen die Union & Co betaalde voor de zwart ingekochte goederen, kon iedereen in de keten een graantje meepikken. Zo leverde Huub van Dooren via tussenpersoon Ben (Benoit A.N.M.) Mutsaerts (1917-2002) aan Jan Jansen, die weer via een Haagse tussenpersoon met de naam 'Tilburgs' aan 'de Union' leverde. Andere tussenpersonen die in getuigenverklaringen steeds terugkomen, zijn Vilé, Mandos, Van Woerkom (als schakel tussen Tilkamwol en Tilburgs), A. de Swart uit Baarle-Nassau namens Bureau Fuchs, en de in Bussum geboren broers Kleisen (in de bronnen ook wel Cleysen

of Cleijssen), Herman (1899-?) en Arend (1903-?).⁴ De laatste was in eerste instantie tussenpersoon tussen Ben L.J. Brands (1912-1991) – van wollenstoffenfabriek N.V. Brands & Zn. – en Union & Co. Later maakte Brands op eigen houtje afspraken met Union & Co, waardoor hij hogere winsten kon behalen. Door deze directe betrokkenheid werd Brands na de oorlog zwaarder bestraft dan andere fabrikanten. Het voordeel van het inschakelen van tussenpersonen voor de fabrikanten was dat ze konden volhouden dat ze niet wisten dat de textielstoffen naar de Union & Co en naar Duitsland gingen. Of ze het echt niet wisten? Ze zullen zich toch wel afgevraagd hoe logisch het was om ineens ‘zwart’ grote hoeveelheden stoffen te leveren aan bijvoorbeeld Ben Mutsaerts, terwijl die slechts bedrijfsleider was bij wollenstoffenfabriek Triborgh?

Een bijzonder zwart circuit

Een ander lid van de Tilburgse familie Mutsaerts dat zich compromitteerde, was de naar Amsterdam verhuisde Wilhelmus A.M. Mutsaerts (1914-?). Hij was onderdeel van een bijzonder zwart circuit. Dekenfabriek De Wit's Textiel Nijverheid N.V. uit Helmond leverde dekens aan de samenwerking van Mutsaerts en de jurist Pieter (Petrus J.M.) Fruytier (1918-?) in Amsterdam. Die leverden de dekens door aan de organisatie N.V. Veland, waarvan de al voor de oorlog naar Nederland geëmigreerde Duitser Alois Miedl (1903-1970) directeur was.⁵ Miedl was een opportunistische kunstroker. Dat blijkt wel uit zijn overname van de kunsthandel van de op zijn vlucht verongelukte Jacques Goudstikker (1897-1940), met alle gevolgen van dien.⁶ Nog steeds heeft geen volledig rechtsherstel plaatsgehad en is een gedeelte van de gerenommeerde kunstcollectie spoorloos. In de boeken van Veland deed Miedl voorkomen alsof hij de dekens duurder inkocht van Mutsaerts en Fruytier dan hij er werkelijk voor betaalde; het verschil roomde hij af. Vervolgens leverde hij namens Veland de dekens door aan de Union & Co, waarvan de medewerkers ook weer provisie pakten.

Frans (J.F.G.M.) Mutsaerts (1891-1974), destijds directeur van de fabriek Frans Mutsaerts & Zonen en voorzitter van de Vereniging van Tilburgsche Fabrikanten van Wollen Stoffen, werd commissaris van de Buitenbank in Amsterdam. Dit was feitelijk de privébank van Miedl. Onder het toezicht van Mutsaerts vonden onoorbare

4 'Kleisen, Herman' op database.historischekringbussum.nl/node/88941 (geraadpleegd 21 oktober 2024).

5 'Alois Miedl' op nl.wikipedia.org/wiki/Alois_Miedl (geraadpleegd 16 juli 2024).

6 'De BVD en de affaire-Goudstikker' op meitotmei.nl/de-bvd-en-de-affaire-goudstikker/ (geraadpleegd 2 december 2024).

praktijken plaats. Hij protesteerde wel maar liet het lopen. Frans Mutsaerts & Zonen voerde tijdens de oorlog voor 3.800.000 gulden aan verplichte orders voor *Wehrmacht*-laken uit.

Verzet

Er waren ook fabrikanten die na de oorlog terecht hoog opgaven van hun eigen daden tijdens de oorlog. Ze waren betrokken bij verzet, mede mogelijk gemaakt door hun 'zwarte' winsten. Van Dooren hielp via zijn jachtvriend Fonske van der Heijden (1896-1944) uit Netersel bij het in veiligheid brengen van geallieerde piloten.⁷ De contacten van onder anderen Van Dooren en Enneking met de SD'er Kütke kwamen goed van pas toen een aantal Nederlandse bestuurders werd gegijzeld. Onder hen was hun jachtvriend en officier van justitie in Breda mr. F.A.J. Deelen (1894-1971), die kort daarop, vermoedelijk door deze bemoeienis, werd vrijgelaten. Ze sprongen ook met succes in de bres voor fabrikantendochter Celina J.M. (Lien) van Diepen (1920-1987), in 1943 getrouwd met Frans van Spaendonck (1920-1945). Zij kwam in de problemen na de vondst van haar dagboek, waarin ze zich kritisch uitliet over de bezetter. Maar er waren ook veel fabrikanten die zich afzijdig hielden van het verzet en vooral hun zakken vulden. Of ze verrichtten een kleine goede daad die weinig risico met zich meebracht. Uit een opgetekende verklaring van Huub van Dooren: "Hein Enneking was een goede vriend van jongs af aan, daarom ken ik hem persoonlijk heel goed. Hij was fel anti-Duits en NSB in heel zijn doen en laten. Wel was hij erg bang, als er iets gedaan moest worden voor gevangenen of ander illegaal werk. Doch het was een goed Nederlander."

Kütke had behalve zijn jagersvrienden nog andere contacten in de textielwereld. Hij en andere leden van de SD kregen van Wim Kars (1904-1985), directeur van wollenstoffenfabriek Swagemakers-Caesar, geregeld coupons textiel. Ook benaderde Kars hem rechtstreeks voor orders. De SD in 's-Hertogenbosch deed een goed woordje voor Beka toen dit bedrijf stilgelegd dreigde te worden, waar Kars' schoonvader Frits van den Bergh directeur was. Dit was niet per se af te keuren, want als fabrieken niet werden stilgelegd, kon het personeel door blijven werken en in Nederland blijven. Later in de oorlog deed de familie Van den Bergh vooral een beroep op Fritz Liesegang, die in 1943 aan het hoofd stond van de *Gruppe Arbeitseinsatz* en van de *Gruppe Textil* bij de *Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft (Gewi)*.⁸ Ook andere fabrikanten werden rechtstreeks benaderd voor orders, zelfs

⁷ 'Fons van der Heijden' op nl.wikipedia.org/wiki/Fons_van_der_Heijden (geraadpleegd 16 juli 2024).

⁸ Zie voor hem Koblenz, Bundesarchiv, BArch R 8-I/361, Reichsstelle für Textilwirtschaft, Textilplanung Holland (Handakte Fritz Liesegang, Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft), 1943-1945;

Groepje werknemers van H.F.C. Enneking op de binnenplaats van de fabriek aan de Goirkestraat in het najaar van 1943. De groep staat gereed om in het kader van de *Arbeitseinsatz* te gaan werken in Duitsland. Enneking toonde zich een goede werkgever door voor allen een koffer (rechtsonder) te laten maken door de fabriekstimmerman, gevuld met levensmiddelen, zeep en dergelijke (NL-TbRAT, fotonr. 044364).

door Hanns Albin Rauter (1895-1949), de hoogste vertegenwoordiger van de SS in Nederland en *Befehlshaber der Ordnungspolizei*. Er waren veel Duitse organisaties die oorlogsmaterieel of kleding nodig hadden en alle met elkaar concurreerden op de krappe markt.

Goede bekenden

Tekenend is het dat de algemene praktijk om niet-meewerkende directeurs van bedrijven te vervangen door Duitse *Verwalter* of bewindvoerders in de textielindustrie niet nodig was. Dit kwam misschien door het gezag dat de textielbaronnen inboezemden. Maar dat weerhield de Duitsers er niet van om de directeur van Philips te vervangen: vanwege het *kriegswichtige* karakter van de Philips-producten, zoals röntgen-, zend-, meet- en filmapparatuur, werd Philips tot vijandelijk vermogen verklaard en al in juli 1940 onder twee *Verwalter* geplaatst. Omdat de directie onvoldoende meewerkte

NL-AsdNIOD, Toegang 039, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft, inv.nr. 04.2.3.5.22, Gruppe Arbeitseinsatz.

met de Duitse bezetter overkwam de Bredase IJzergieterij De Etna hetzelfde.⁹ Het lijkt er dus op dat de medewerking van de Tilburgse textielfabrikanten aan de Duitse doeleinden voldoende was, waardoor *Verwalter* niet nodig werden geacht.

De Tilburgse fabrikanten en de vertegenwoordigers van de Duitse toezichthouders kenden elkaar en vergaderden geregeld samen. Deelnemers aan deze besprekingen waren naast Barend van Spaendonck en de Duitse afgevaardigden onder meer fabrikanten uit de families Swagemakers, Van Dooren, Eras, Mutsaerts, Diepen en Van den Bergh. Het lukte niet iedereen om in de gunst van de bezetter te blijven, deels omdat hun productie minder in trek was, bijvoorbeeld doordat het bedrijf was ingericht op consumptietextiel in plaats van uniformlaken, en deels door minder goede contacten met de bezetter. Zo werden fabrieken als Tilkamwol, Janssens-De Horion en André van Spaendonck & Zonen stilgelegd, al kon een deel van deze bedrijven toch aan de slag blijven door in opdracht van Duitse bedrijven te spinnen of te weven voor consumenten in Duitsland. Ze kregen voor deze praktijk, die *Verlagerung* werd genoemd, de beschikking over de grondstoffen van deze bedrijven. De vergoeding voor deze loonorders was lager, maar zo kon wel capaciteit benut worden en een deel van het personeel aan de slag blijven.

April-meistaking

Tijdens de landelijke April-meistaking van 1943 tegen de gedwongen *Arbeitseinsatz* van voormalige Nederlandse soldaten is er even openlijk verzet geweest in de textielfabrieken in Tilburg.¹⁰ Er is onder meer gestaakt bij Thomas de Beer en bij A. & N. Mutsaerts. Bij laatstgenoemde fabriek is slechts enkele uren gestaakt door pressie van een groep 'vreemde arbeiders' die de fabriek waren binnengedrongen. Miet (M.F.L.J.) Schijns (1896-1984), woonachtig aan het Tilburgse Wilhelminapark, meldt in haar dagboek op 1 mei naast de stakingen in deze bedrijven ook stakend personeel bij Swagemakers-Caesar, "Enneking en een gedeelte van Dröge".¹¹ Op 3 mei heet het: "Sommige fabrieken zijn hier weer aan 't werk gegaan, andere zijn vandaag weer in staking gegaan o.a. de Volt, Van Dooren, Charma gedeeltelijk, de koekbakkerij van Smarius, die zowat uitsluitend voor de weermacht werkt, enkele bakkers, en nog verschillende andere fabrieken en bedrijven."

Het was voor de SD niet moeilijk om de stakers onder controle te krijgen. Men hoefde slechts het gerucht te verspreiden dat bij alle fabrieken gecontroleerd zou

9 Zie Klep, 'De Bredase IJzergieterij De Etna onder Duits beheer' in deze bundel.

10 Bouman, *De april-mei-stakingen van 1943*, 139-140, 143; Wolthuis, 'Er hoeft er maar één te beginnen: De April-meistaking in Brabant'.

11 NL-TbRAT, Toegang 323, Inventaris van het archief van de dames A.M.J. en M.F.L.J. Schijns, 1915-1948, inv.nr. 17, Dagboek 1942-1943, 30 april-4 mei 1943.

worden en enkele fabrieksdirecteuren dwingend toe te spreken om de stakers weer aan het werk te krijgen. Dit lukte op 3 mei.¹² Onder deze druk schrokken de Tilburgse arbeiders, ondanks een grote mond, terug voor verdere actie. Van stakingen die waren georganiseerd door de directeuren zelf vernemen we niets, trouwens ook niet elders. In Eindhoven werd meer gestaakt en de repressie was er ook feller, met zelfs liquidaties tot gevolg. Bouman stelt dat in de kleinere Brabantse textielplaatsen werd heftiger gestaakt dan in het textielcentrum Tilburg: in Goirle in zes textielfabrieken (en een gloeilampenfabriek), in Oisterwijk in alle bedrijven, waaronder de Oisterwijkse Textielindustrie, in Gemert bij N.V. J.A. Raaymakers, in Helmond in verschillende bedrijven, in Schijndel bij kousenfabriek Fa. Jansen de Wit en in Geldrop zelfs in alle fabrieken. Maar overal was het van korte duur: op maandag 3 mei ging iedereen weer aan het werk. Majoor Wolk, de vriend van Enneking en Van Dooren, was verantwoordelijk voor het neerslaan van de stakingen.

Op den duur werd de speelruimte voor de fabrikanten kleiner doordat zwarte handel werd tegengegaan en stakingen werden onderdrukt. Het in gijzeling nemen van fabrikanten lag op de loer en overbodige fabrieken werden stilgelegd. Hoge Duitse functionarissen namen hun intrek in gevorderde huizen en lieten zich inkwartieren in de villa's van de textielbaronnen. Dat zette natuurlijk kwaad bloed. De steeds nijpender wordende oorlogseconomie leidde ertoe dat de textielfabrikanten steeds meer hun eigen weg gingen. Zo konden niet-stilgelegde bedrijven de productie voortzetten omdat de grondstoffenvoorziening redelijk op peil was, vooral door het gebruik van kunstvezels in plaats van wol.

De hete adem van het Militair Gezag

In september 1944 begon de opmars van de Geallieerden. Noord-Brabant was nog niet bevrijd, maar de Duitsers verloren hun grip. De *Arbeitseinsatz* ging weliswaar door maar werd in Tilburg door kordaat optreden van het Gewestelijk Arbeidsbureau een groot fiasco. De fabrikanten wisten hooggeplaatste Duitsers blijvend te beïnvloeden. Op bureaucratisch vlak verloor de bezetter de strijd. Door de naderende nederlaag verhardden de SD en de *Grüne Polizei* hun fysieke repressie. Kinderen van textielfabrikanten pleegden verzet en werden opgepakt. Twee jongere broers van Charles van Spaendonck (1912-2001), directeur van de fabriek André van Spaendonck & Zonen, kwamen om na verzetsacties: Rob (1916-1944) werd gefusilleerd en Frans (1920-1945) stierf in Buchenwald aan ondervoeding en uitputting.

¹² NL-TbRAT: Tilburg, Regionaal Archief Tilburg, Toegang 528, Plaatsingslijst van de collectie memoires en dagboeken Tweede Wereldoorlog, Tilburg, 1940-1945, inv.nr. 13D, Dagboek Adeline Janssens (1880-1974), p. 90 (1 mei 1943).

Op 27 oktober 1944 kwam dan eindelijk de bevrijding van Tilburg. Dit was niet bepaald een geestelijke bevrijding voor de fabrikanten, want toen kwam het inzicht. Bij sommigen drong dit maar langzaam door. Hadden ze eigenlijk wel zo goed gehandeld? Ze probeerden hun eigen geweten te zuiveren. Ze bedachten hoe trouw ze waren geweest aan de Nederlandse vlag, hoe ze onderduikers en Joden hadden geholpen. Ze voelden de hete adem van het Militair Gezag in hun nek, dat na de oorlog probeerde degenen die 'fout' waren geweest te bestraffen. Het richtte zich op burgemeesters en gemeenteamttenaren, maar ook op individuele burgers en bedrijfseigenaren. De fabrikanten kregen niet alleen te maken met het Militair Gezag, maar ook met de publieke opinie. Zo spuwden na de bevrijding van het Zuiden de communisten hun gal in hun krant *De Waarheid*. Op 15 maart 1945 betichtte de krant de fabrikanten ervan dat zij op alle mogelijke manieren voordeel hadden proberen te halen en door zwart te leveren aan de Duitsers grote winsten hadden behaald.

Op 17 mei 1945 berichtte *Het Parool* dat Barend van Spaendonck, Frits van den Bergh, Hein Enneking en Huub van Dooren voorlopig de toegang tot hun kantoren was ontzegd. Ze kregen huisarrest. Huub van Dooren hield zich niet aan deze vrijheidsbeperking, verscheen op straat en werd tussen andere verdachten geïnterneerd in het Odulphus Lyceum. Daar gingen geruchten dat Enneking, Van Dooren, Van den Bergh getuigen – zowel geïnterneerden als eigen fabrieksmedewerkers – intimideerden die tegen hen wilden verklaren.

Het probleem met het Militair Gezag was dat dit wel ongeveer wist wat er zich had afgespeeld, maar niet altijd alle puzzelstukjes op de juiste plaats kon leggen. Een Commissie van Advies met daarin onder anderen prof. dr. E.M.J. Gimbrère (1891-1949), hoogleraar aan de R.K. Handelshoogeschool in Tilburg, besloot wie er in eerste instantie uit de directie van het eigen bedrijf geschorst of gearresteerd moest worden.¹³ Deze commissie vergaderde tussen 20 februari en 17 april 1945 wekelijks in de gevorderde villa aan de Prof. Dondersstraat 77 in Tilburg. Het was ook niet eenvoudig om een oordeel te vellen. Zo werd Huub van Dooren verdacht van zwarte handel, terwijl hij tegelijkertijd hulp had gegeven aan gegijzelden en betrokken was bij pilotensmokkel.

Professionaliseringsslag

Er kwam een professionaliseringsslag toen een Centrale Zuiveringsraad voor het Bedrijfsleven (CZB) werd ingesteld en er kwamen regionale diensten – de Politieke Recherche Afdeling Collaboratie – die weliswaar een beter en gedegener onderzoek

¹³ Zie de verslagen in NL-HtBHC, Toegang 127, Militair Gezag, Districts Militaire Commissaris in Tilburg, inv.nr. 585, Zuiveringen en zuiveringscommissies, 1944-1945; Bijsterveld, *Ons huis*, 325, 331.

deden, maar er bleef sprake van willekeur. Dit gold ook bij de veroordeling van fabrikanten. De meeste zaken tegen fabrikanten werden geseponeerd.

Jan Vinken (1914-1986), tijdens de oorlog werkzaam voor het Rijksbureau voor Wol en Lompen en na de bevrijding belast met het onderzoek naar economische collaboratie door de Tilburgse textielfabrikanten wegens het leveren aan de *Werhmacht* en andere Duitse instanties, verzuchtte dat het een hopeloze zaak was om de beschuldigingen rond te krijgen.¹⁴ De beoogde collaboratie werd gedekt door het Rijksbureau, waarvoor ook hijzelf tijdens de bezetting had gewerkt. Barend van Spaendonck was zijn baas geweest. Jan Vinken vreesde eveneens dat hij door de betrokken fabrikanten zou worden genegeerd en erop zou worden aangekeken dat hij de zaken tegen hen aanhangig had gemaakt. Ten slotte zou overeengekomen zijn de dossiers te laten rusten en deze te zijner tijd door een neutraal persoon te laten behandelen. Daar is het nooit van gekomen en in plaats hiervan werden de zaken tegen de fabrikanten geseponeerd. Ook mr. Van Spaendonck kwam in het verdachtenbankje terecht op beschuldiging dat hij de bezetter te veel ter wille was geweest. Hij werd na twee onderzoeken uiteindelijk vrijgesproken.

Gladgestreken plooien

Een paar jaar na de oorlog draaide de Tilburgse textielproductie weer op volle toeren en hadden de hoofdrolspelers hun maatschappelijke positie weer ingenomen. De plooien waren glad gestreken, er werd nauwelijks nog over gesproken en nazaten van de fabrikanten kregen niks te horen van deze zwarte bladzijde uit de bedrijfsgeschiedenis.

Dit verhaal werd mede mogelijk gemaakt door het Tilburgs Mediafonds.

Bronnen

Koblenz, Bundesarchiv, BArch R 8-I/361, Reichsstelle für Textilwirtschaft, Textilplanung Holland (Handakte Fritz Liesegang, Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft), 1943-1945.

NL-AsdNIOD (Amsterdam, NIOD), Toegang 039, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft, inv.nr. 04.2.3.5.22, Gruppe Arbeitseinsatz.

¹⁴ 'Nieuw: Collectie Jan Vinken (1914-1986)', op [www.regionaalarchief Tilburg.nl/home/blog-detail/algemeen/2018/12/04/nieuw-collectie-jan-vinken-\(1914-1986\)/](http://www.regionaalarchief Tilburg.nl/home/blog-detail/algemeen/2018/12/04/nieuw-collectie-jan-vinken-(1914-1986)/) (geraadpleegd 16 juli 2024); NL-TbRAT, Toegang 1665, Collectie van Jan Vinken (1914-1986), 1921-1984.

NL-HaNA (Den Haag, Nationaal Archief)

Toegang 2.06.076.13, Rijksbureaus voor Textiel

- inv.nr. 354, Notulen en agenda's van vergaderingen met vertegenwoordigers van Duitse instanties, 1940-1944.
- inv.nr. 508, Overzichten van betalingen van in Duitse opdracht vervaardigde en geleverde lakens, dekens, sokken en stopgarens, 1940-1941.

Toegang 2.06.087, Centraal Archief van het Ministerie van Economische Zaken, (1906) 1944-1965 (1975), inv.nr. 297, Mr. B.J.M. van Spaendonck, voormalig directeur Rijksbureau voor Wol en Lompen 1945-1946.

Toegang 2.09.09, Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR):

- Inv.nr. 86942 I t/m III, Politieke Recherche Afdeling (PRA) Amsterdam, dossier 85488.
- Inv.nr. 93651, Politieke Recherche Afdeling (PRA) 's-Hertogenbosch, dossier 14978: Hubert Adolphe Leon Henri Marie van Dooren (1896-1948).
- Inv.nr. 93651, Politieke Recherche Afdeling (PRA) 's-Hertogenbosch, dossier 14983: Johannes Franciscus Gerardus Maria Mutsaerts (1891-1974).
- Inv.nr. 93651, Politieke Recherche Afdeling (PRA) 's-Hertogenbosch, dossier 14986: Henri Julianus Maria Enneking (1895-1981).
- Inv.nr. 93689, Procureur-Fiscaal (PF) 's-Hertogenbosch, dossier 15213: Frederik Bernardus van den Bergh (1877-1951).
- Inv.nr. 110758, Procureur-Fiscaal (PF) 's-Hertogenbosch, dossier 3375: Frederik Bernardus van den Bergh (1877-1951).
- Inv.nr. 111 611, Procureur-Fiscaal (PF) 's-Hertogenbosch, dossier 27672: Wim Kars (1904-1985).

NL-HtBHIC ('s-Hertogenbosch, Brabant Historisch Informatie Centrum), Toegang 127, Militair Gezag in Noord-Brabant, 1944-1946, Districts Militaire Commissaris in Tilburg, inv.nr. 585, Zuiveringen en zuiveringscommissies, 1944-1945.

NL-TbRAT (Regionaal Archief Tilburg)

- Toegang 323, Inventaris van het archief van de dames A.M.J. en M.F.L.J. Schijns, 1915-1948, inv.nr. 17, Dagboek 1942-1943, 30 april-4 mei 1943.
- Toegang 528, Plaatsingslijst van de collectie memoires en dagboeken Tweede Wereldoorlog, Tilburg, 1940-1945, inv.nr. 13D, Dagboek Adeline Janssens.
- Toegang 1665, Collectie van Jan Vinken (1914-1986), 1921-1984, inv.nr. 8, Memoires van werkzaamheden tijdens de economische zuivering in Tilburg, opgemaakt door Jan Vinken, inclusief transcriptie opgemaakt G. Steijns, 1945.

Literatuur

- ‘Alois Miedl’ op nl.wikipedia.org/wiki/Alois_Miedl (geraadpleegd 16 juli 2024).
- ‘Barend Joseph Maria van Spaendonck’ op wikimiddenbrabant.nl/Barend_Joseph_Maria_van_Spaendonck (geraadpleegd 22 mei 2023).
- Bijsterveld, Arnoud-Jan, *Ons huis. Op zoek naar een Joodse familie in Tilburg* (Hilversum 2020).
- Bouman, P.J., *De april-meistakingen van 1943* (’s-Gravenhage 1950).
- ‘De BVD en de affaire-Goudstikker’ op meitotmei.nl/de-bvd-en-de-affaire-goudstikker/ (geraadpleegd 2 december 2024).
- ‘Dr. H.M. Hirschfeld’ op www.parlement.com (geraadpleegd 16 juli 2024).
- ‘Fons van der Heijden’ op nl.wikipedia.org/wiki/Fons_van_der_Heijden (geraadpleegd 16 juli 2024).
- Geurts, Thijs, *Tussen Schade en Verwoesting. De ontwikkeling van de Tilburgse Wolindustrie tussen 1938-1948* (doctoraalscriptie Universiteit Utrecht 1999).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7. Mei ’43 – juni ’44, eerste helft* (’s-Gravenhage 1976).
- ‘Nieuw: Collectie Jan Vinken (1914-1986)’, op [www.regionaalarchief Tilburg.nl/home/blog-detail/algemeen/2018/12/04/nieuw-collectie-jan-vinken-\(1914-1986\)/](https://www.regionaalarchief Tilburg.nl/home/blog-detail/algemeen/2018/12/04/nieuw-collectie-jan-vinken-(1914-1986)/) (geraadpleegd 16 juli 2024).
- Spaendonck, B.J. van, *In de wol geverfd. De Tilburgse wollenstoffenindustrie vanuit de optiek van een lokale ondernemersvereniging (1896-1940)* (Tilburg 2000).
- Swarttouw, C.N.F.M., *Textielvoorziening van Nederland gedurende den Bezettingstijd. 1940-1945* (Amsterdam 1947).
- Wolthuis, Petra, ‘Er hoeft er maar één te beginnen: De April-meistaking in Brabant’ op www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/er-hoeft-er-maar-een-te-beginnen-de-april-meistaking-in-brabant (geraadpleegd 22 mei 2023).
- Wolthuis, Petra, *Er hoeft er maar één te beginnen. De April-meistaking 1943* (Amsterdam 2018).